

UKIDANJE DRUŠTVENOG VLASNIŠTVA (uopće i prvenstveno u Sloveniji)

Ivan Ribnikar

Ekonomski fakultet, Ljubljana

UDK 347.23 (497.12)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 21. 01. 1993.

Svaka zemlja mora pronaći svoju vlastitu metodu pretvorbe. No, pretvorba planske privrede s poduzećima u društvenom vlasništvu je, uslijed više razloga, poseban slučaj. Odlike sustava moraju se uzeti u obzir, a ukidanje društvenog vlasništva valja povezati sa čišćenjem banaka, tako da bi u tijeku pretvorbe bilo manje "društvenog kapitala" i manje javnog duga. Međutim, sve metode pretvorbe u Sloveniji, od Markovića preko Mencingera i Sachsa do konačno usvojenih zakona u Sloveniji i Hrvatskoj, su to zanemarivale. Tako da su svi "modeli" u osnovi bili isti, te najmanje odgovarajući s makroekonomskog, mikroekonomskog i društvenog stajališta. Društveno vlasništvo će se na kraju ukinuti, ali zbog stavljanja posebnog naglaska na slobodnu distribuciju dionica s jedne strane, poduzeća neće iz tog procesa izaći s boljom strukturom kapitala, odnosno s većom količinom kapitala. Osim toga, s obzirom na to da će oni koji posjeduju poduzeća biti više poput špekulanata nego poput vlasnika, ona neće biti u rukama dobrih upravitelja. Bez bitnih promjena u zakonima, mogu se očekivati socijalno i politički nestabilna društva s neučinkovitim privredama.

Svaka država koja prelazi na tržišno gospodarstvo po mnogo čemu predstavlja zaseban slučaj. Ta tvrdnja posebno vrijedi za Jugoslaviju gdje je prijelaz na tržišno gospodarstvo započeo koncem 1988. godine, odnosno za države koje su u to vrijeme nastale ili će tek nastati na njezinom nekadašnjem teritoriju. Sve ostale države, naime, na tržišno gospodarstvo prelaze iz planske privrede s državnim vlasništvom nad poduzećima i centraliziranim uređenjem gospodarstva. U početku Jugoslavija, a zatim i sve njezine nasljednice, prelaze iz plansko-tržišnog ekonomskog sustava preko društvenog vlasništva i decentraliziranog uređenja gospodarstva (sjetimo se na primjer neprekidne "borbe" za cijene svojih proizvoda, poduzeća, svoje regije ili svoje republike).

No, istovremeno, sva gospodarstva koja prelaze na tržišni oblik imaju bar dvije zajedničke karakteristike. Prva se sastoji u sužavanju unutrašnjeg tržišta ili gubitku značajnog dijela vanjskog tržišta, a druga u nestabilnosti, odnosno lošem novcu.

Smanjivanje unutrašnjeg tržišta aktualno je na onim prostorima gdje je došlo do raspada države (što se dogodilo na primjer zbog toga što je onaj koji ih je prije zadržavao u njima neprihvatljivom okviru izgubio moć, ili je pak spoznao da je za njega jeftinije ako od toga odustane, ili pak stoga što se počelo misliti da je okolina, od koje su zaštitu tražili u većoj državi, postala "uljudnija", pa takva zaštita više nije potrebna i postaje samo prepreka). Gubitak vanjskog tržišta ponajprije je posljedica radikalnog smanjivanja privredne aktivnosti u zemljama s kojima su ranije trgovale. Zatim su tu posljedice ukidanja mehanizma preferencijalnog trgovanja kao što je na primjer plaćanje kliringom jer se sada prelazi na plaćanje konvertibilnim novcem koji je, dakako, novac trećih zemalja.¹

Nestabilnost je, dakle, posljedica svega spomenutog, a uz to i nemogućnosti da se postigne čvrsti socijalni sporazum koji bi bio postojan. Posvuda, naime, prevladava pobjedonosno raspoloženje, bilo kao posljedica vojnih pobjeda ili "pobjeda", kao na primjer u Sloveniji i Hrvatskoj, ili pak pobjeda u tom smislu da ih više neće iskorištavati oni koji su ih do sada držali u sponama. U takvom miljeu, dakako, ljude nije moguće natjerati na prilično težak socijalni pakt – plaće kod svih pobjednika moraju se naime realno smanjiti. Ljudi žele uživati u plodovima pobjede. No za veliku većinu to ne znači velike plaće.

Milje u kojem se, eto, treba zbivati prelaz na tržišno gospodarstvo – kod nas je to ukidanje društvenog vlasništva – pokazuje se kao značajno smanjivanje unutrašnjeg tržišta i gubitak važnog dijela nekadašnjeg vanjskog tržišta te trijumfalizam koji onemogućava čvrst i postojan socijalni sporazum, zbog čega se kao opća karakteristika pojavljuje nestabilnost odnosno loš novac. Stabilizacija ili uvođenje dobrog novca u tim uvjetima dodatno sužava tržište, odnosno smanjuje realno agregatno potraživanje, a s time i proizvodnju.

Kada govorimo o Jugoslaviji, do problema tržišta i inflacije dijelom je došlo neovisno o početku ukidanja društvenog vlasništva. Bar jednim dijelom ovdje se radilo o nečemu izvanjskom. Kako su se ove karakteristike (smanjivanje ili gubitak tržišta i nestabilnost) počele pojavljivati neovisno o ukidanju društvenog vlasništva, mi ćemo se problemima "transformacije", uzмимо na primjeru Slovenije, baviti neovisno o svemu tome. Taj je proces u svim sada samostalnim državama započeo na isti način. Pritom mislimo na prvi i drugi Markovićev zakon o "društvenom kapitalu", što su uslijedili nakon prekretnice koju je donio Zakon o poduzećima 1988. godine. Nastavak, doduše, nije posvuda izgledao jednako, no te nejednakosti koje su se počele pojavljivati bile su posljedice okvira koji postaje neprikladan s dva aspekta, i to privredne neefikasnosti i socijalne

1

Kada se pojavi alternativa-konvertibilni novac ili nikakav novac – ishod je blizu ovog posljednjeg. Međunarodna se razmjena smanjuje ili skoro prestaje, čak i ako trgovce ne zahvati vjerska i/ili nacionalna netrpeljivost.

neprihvatljivosti. Radi se o tome da su izabrani načini, ma koliko inače bili različiti, s ekonomskog i društvenog stajališta bili jednako neprihvatljivi. Razlike, kao što ćemo vidjeti, potječu otud što politika ili vlasti različito gledaju na to kako da se u najvećoj mogućoj mjeri nadzor nad poduzećima, a preko njih i politička moć, stave u ruke "našima", odnosno onima koji su politički najmoćniji ili onima čija moć dolazi do izražaja u raspravama i odlučivanju o tome kako ukinuti društveno vlasništvo nad poduzećima. Pritom, dakako, nikoga nije osobito zanimalo što to znači za ekonomiju i kakvi se društveni odnosi time stvaraju.

U ovoj raspravi najprije ćemo se osvrnuti na ono što je bit plansko-tržišnog ekonomskog sustava te prema tome, značajno za izlazak iz tog sustava. Zatim ćemo se baviti time kako je ta bit bivala ignorirana od Markovića do Šetinca u Sloveniji i Zakona o pretvorbi društvenih poduzeća u Hrvatskoj. To naravno ne znači da se nije moglo postupiti i drukčije – u skladu s biti sustava kojeg se napušta. Kada kažemo – s biti sustava – mislimo na to da se očuva prednost koju smo cijelo vrijeme imali pred drugim netržišnim ekonomijama. U trećem dijelu razmatramo kako je to trebalo učiniti. Razlika između onog kako bi trebalo biti i kako jest tolika je da sada više ne možemo očekivati ono što smo 1988. još mogli. O znatnim razlikama u sadašnjim očekivanjima ukratko na kraju rasprave.

1. RELEVANTNE KARAKTERISTIKE SUSTAVA KOJI SE NAPUŠTA²

Problem plansko-tržišnog sustava nije ni u društvenom vlasništvu nad poduzećima niti u radničkom samoupravljanju *per se* – oboje je međusobno potpuno konzistentno i jedno iz drugoga slijedi. Društveno vlasništvo znači da iza trajnih izvora sredstava poduzeća nema nikoga koga bi se dalo proglasiti vlasnikom poduzeća, pa ipak se bar neke vlasničke ingerencije formalno moraju dati nekome. Jedini tko za to dolazi u obzir jesu u poduzeću zaposleni radnici. Društvenog vlasništva ne može biti bez radničkog samoupravljanja, i to ne samoupravljanja u smislu *workers self management*, već u smislu *self control*. Isto tako ne može biti radničkog samoupravljanja, opet u rečenom smislu, bez društvenog vlasništva – odnosno ako iza trajnih izvora sredstava poduzeća ne nalazimo nikoga tko bi bio vlasnik.

Sve drugo što se pisalo i još se piše *ex-post* o društvenom vlasništvu i radničkom samoupravljanju manje je značajno ili beznačajno. Radi se o impresionizmu koji se daje lako pobiti, i to na impresionistički način. Ne može se međutim pobiti tvrdnja o neobičnosti tog sustava³. Ta bizarnost tolika je da se očito radi o

²

Djelovanje i kraj toga sustava objašnjavani su u više rasprava. Primjeri za to su: Plansko-tržišni ekonomski sustav i njegovo djelovanje (*Bančni vestnik*, Ljubljana, 11. 1989, str. 347-352) i Financijski slom plansko-tržišnog ekonomskog sustava (*Teorija in praksa*, Ljubljana, 1-2, 1991, str. 23-31).

³

S time u vezi počeo sam rabiti izraz "financijsko čudaštvo" ili "mušičave financije" (*cranky finance*) i

utopijskom ekonomskom uređenju i da se ono kao svaka utopija promeće u nešto sasvim drugo. Kada bi takvo uređenje i moglo opstati, bez obzira na sve ostale neobičnosti – a kod toga se misli na vrijednosne sudove i vrijednosne preferencije – ono ne bi moglo opstati zbog financija. Tu temeljnu karakteristiku i nedostatak uređenja valja poznavati i uzeti je u obzir na izlasku iz njega ili na prelasku na tržišno gospodarstvo. Međutim, niti u jednome od prijedloga koji su pokrenuli rasprave, niti u zakonima usvojenim u Sloveniji i Hrvatskoj, to nije bilo uzeto u obzir. To je djelomično posljedica neznanja o tome što je bit plansko-tržišnog ekonomskog sustava, a djelomično činjenice da se ekonomski i društveni aspekti prelaska na tržišno gospodarstvo uopće nisu uzimali u obzir. U pozadini svega bilo je nešto drugo, naime, da li će uspjeti da "pravi", recimo "naši", dobiju najveći dio imovine, kontrole u poduzećima, a s time i društvene i političke moći.

U ekonomskom uređenju s društvenim vlasništvom i radničkim samoupravljanjem postoje dva (financijska) problema koji izviru iz tih dviju karakteristika gospodarskog uređenja: na prvom mjestu to je praznina u pogledu osnivanja novih poduzeća (ili trajnih izvora sredstava poduzeća – kod nas kvazi-vlasničkog kapitala, eksterno) i zatim kako takvo poduzeće može opstati ako je možda tek osnovano ili se pak uz velike investicije, financirane bankovnim kreditima, proširilo.

Uvjet za nastanak poduzeća jest da ono najprije dobije vlasnički kapital, kod nas je to kvazi-vlasnički kapital, ili "trajne izvore sredstava". Taj kapital ne može, kao što bi slijedilo iz imena, dati društvo jer bi vlasnik trebalo biti društvo, već neka pravna ili fizička osoba. A koja bi osoba to učinila – ako zna da će ta trajno uložena imovina postati društvena? Odgovor glasi: onaj tko je altruist, a to naravno znači da ovo uređenje ne predviđa stvaranje novih poduzeća. Ali to još nije sve, već se ne predviđa niti povećavanje trajnih izvora sredstava eksterno, odnosno putem imovine nekoga izvan poduzeća. No bez obzira što to nije bilo predviđeno, poduzeća su ipak morala nastajati, iako je toga bilo malo. Češće je, dakako, bilo povećavanje kapitala postojećih poduzeća, što se opet moglo odvijati bez spomenutih problema jer se u slučaju eksternog financiranja to uvijek radilo putem bankovnih kredita. Osnivanje novih poduzeća pak omogućivala je vlast koja je nelegalno, ali ipak legitimno (ona je naime ispunjavala prazninu "greškom" nastalu pri zakonskom konstituiranju sustava), trajno uložila imovinu u poduzeće ili je nekog drugog prisilila da to učini. Ta je nelegalnost morala biti neprimjetna, a prisila da netko uloži trajno imovinu, za koju je znao da je se time odriče, relativno blaga – kako slučajno ne bi izbilo na vidjelo da s društvenim vlasništvom i radničkim samoupravljanjem nešto nije u redu u samoj biti, odnosno od samog početka.

Otud je uslijedio drugi problem koji je bivao to veći što se neprimjetnije nastojala zakrpati rupa nastala u vezi s onim prethodnim. Tako su nastajala poduzeća s

"novčano čudaštvo". Jedna od rasprava nosi i takav naslov, Naše financijsko čudaštvo (*Delo*, Ljubljana, 3. 12. 1987).

neobičnom financijskom strukturom, naime, s vrlo malo trajnih izvora sredstava. Financijska struktura karakteristična za novonastala poduzeća, ili za poduzeća nakon većih investicija, nije planski bila takva. Taj je pojam bio nepoznat. Jednostavno, bilo je vrlo lako ubaciti bilo koju količinu kapitala preko bankovnih kredita. Riječ je o nečemu što je bilo karakteristično i za tržišna gospodarstva, ali zatim je kontrolu nad bankama, koje su u odnosu na pojedina poduzeća imale deset puta veći opseg i smjele se postaviti njima nasuprot, preuzela vlast. Tako jaku istaknutost banaka nitko nije vidio kao problem. Tome je doprinijela i činjenica da je za bankovne vlasnike vrijedila neograničena odgovornost. Inače, neobično uređenje bilo je u skladu s tadašnjom ulogom banaka.

Druga neobičnost, kao posljedica neobične financijske strukture poduzeća, bila je nužnost inflacije kao normalnog miljea poduzeća u društvenom vlasništvu. No ovdje se nije radilo o bilo kakvoj inflaciji, već o inflaciji koja nominalno pozitivne kamatne stope pretvara u realno negativne, a kredite u odgovarajućem dijelu u poklone – što je sve omogućivalo stvaranje trajnih izvora sredstava, formalno interno, a zapravo eksterno, i to kroz uzurpaciju imovine banaka i preko njih – bankovnih vjerovnika.

Investicijska djelatnost i privredni rast zaustavljaju se kada se uvede indeksacija. Inflacija više ne pomaže jer indeksacija sprečava da kamatne stope postanu realno negativne. U Jugoslaviji je do obrata došlo sredinom osamdesetih godina. Na svaki način prerano. Do spoznavanja biti sustava došlo je koncem 1988. godine, sa Zakonom o poduzećima.

* * *

Kod planiranja izlaska iz plansko-tržišnog ekonomskog sustava logično je očekivati da će se uzeti u obzir karakteristike tog sustava, a napose veza između poduzeća i banaka – dviju institucija koje bi trebale postati poslovne, ako se po strani ostavi centralna banka kao institucija vlasti i država. Očekivalo bi se istovremeno čišćenje banaka i ukidanje društvenog vlasništva nad poduzećima. Najveći dio onoga za što se u pasivi imovinske bilance poduzeća mora pronaći vlasnik ima protustavku (antitezu) u aktivi imovinske bilance banaka, ili kao njihove negativne tečajne razlike, ili kao loši krediti. Uzmimo u obzir da je do početka 1990. godine, kada su banke pretvorene u dionička društva, vrijedila neograničena odgovornost. Svjesni toga da je veza između banaka i poduzeća važna te da je kod ukidanja sustava valja uzeti u obzir, zadržimo se na tom pitanju još neko vrijeme.

Još jednom se podsjetimo geneze negativnih tečajnih razlika u bankama, iako je rješenje u smislu da se to prizna kao državni dug prihvatljivo.⁴ Ono je možda

4

Ekonomski je efikasno da te "crne rupe", to jest negativne tečajne razlike, preuzme država. Time bi se došlo do financijskih formi prihvatljivih na području cijele zemlje. Bez takvih financijskih formi, takozvanih *general claims*, ne može biti financijskog uređenja, što je bilo utemeljeno u raspravi Financiranje privrede i država, te teritorijalna zatvorenost privrede i banaka (*Bančni vestnik*, Ljubljana, 3, 1988, str. 40-53 i *Economist*, Zagreb, 2, 1988, str. 171-197). Prije nego je to postalo

nešto manje adekvatno zbog raspada države gdje države sukcesori nisu spremne preuzeti terete, i to vrlo konkretne i nedvosmislene terete koji proizlaze iz sukcesije. U visini negativnih tečajnih razlika poduzeća-korisnici bankovnih kredita imaju veće trajne izvore sredstava nego što bi ih inače imali. Kad bi ponovo htjeli dobiti prvobitno stanje, trajni izvori sredstava poduzeća smanjili bi se za veličinu negativnih tečajnih razlika kod banaka, a za jednaki bi se iznos povećali njihovi dugovi prema bankama. Ako se ne bi mogli smanjiti trajni izvori sredstava kreditiranih poduzeća, morali bi nastupiti vlasnici banaka u skladu sa svojom neograničenom odgovornošću.

Obaveze za loše kredite morali bi, opet u skladu s neograničenom odgovornošću, preuzeti vlasnici banaka. Oni bi morali osigurati servisiranje tih dugova. Ako bi zbog toga imali gubitke, a to bi mogla biti glavna posljedica, onda bi se u visini gubitaka smanjili ili smanjivali njihovi trajni izvori sredstava. Tako bi moralo biti, ako bismo htjeli sustav razmrsiti analogno mehanizmu njegova funkcioniranja. Poanta rečenoga nije u tome da bi to trebalo učiniti sada. Greška je bila učinjena kada je vlast dopustila da se banke s neograničenom odgovornošću vlasnika jednostavno preko noći pretvore u dionička društva, dakako s ograničenom odgovornošću. Oduševljenje za dionička društva koja su za vlast vjerojatno bila otkriće više od sto godina kasnije, bilo je tako veliko da se nije mogla spriječiti ta sudbonosna greška.

U momentu kad bi se to izvelo, da ostanemo u hipotetičkom stanju, moralo bi se započeti s ukidanjem društvenog vlasništva nad poduzećima. Tada bi se pokazalo da onoga što treba podijeliti, ili za što se traži vlasnik, ima izuzetno malo. Postalo bi očigledno i ono što je sada prikriveno ili se prikriva, naime, da su temeljni ili supstancijalni problemi poduzeća njihova velika zaduženost, prvenstveno kod banaka, te da imaju premalo kapitala. To da trajni izvori sredstava nemaju vlasnika pokazalo bi se kao najmanji problem, rješiv preko noći. Osim toga, postalo bi jasno da vlasništvo tako visoko zaduženog poduzeća s premalo kapitala nije nešto za što bi se imalo smisla boriti.⁵

Svime ovime ne želimo na prvom mjestu ukazati na propuštene prilike ili greške koje se čine, već prije na genezu "društvenog kapitala" te da protutežu dionica koje se dijele građanima čini državni dug; nadalje da se glavni problem ne sastoji u tome kako razdijeliti dionice poduzeća koja se iz društvenih pretvaraju u dionička društva (ili pak kako ih što više prodati), već u tome da glavni financijski problemi poduzeća ostaju prikriveni. Ta dva problema se, dakako, ne mogu riješiti zakonom niti preko noći. Ipak bi bilo razumno od izabranog načina ukidanja društvenog vlasništva očekivati da u najvećoj mogućoj mjeri doprinese rješavanju osnovnih financijskih problema poduzeća. Takvo nastojanje nije bilo

aktualno, propala je država, ali ostaje relevantnost spomenute rasprave za novonastale države.

5

Konzistentan način izlaska iz plansko-tržišnog ekonomskog sustava bio je u opširnijem tekstu predložen još Mikulićevoj komisiji 1988. Kasnije je to objavljeno u knjizi *Uvod u financijsku ekonomiju* (Pegaz, Ljubljana, 1989), u poglavlju *Kako prijeći u novi gospodarski sustav?* (str. 219-258).

prisutno ni u jednom od prijedloga kao ni u usvojenim zakonima. Sve ovo ne bi bila nikakva mudrost kad ne bi bilo prejakog iskušenja da se jednom zauvijek prigrabi vlast preko na odgovarajući način izvedene "privatizacije", koja "nam" donosi imetak, moć i, konačno, vlast.

2. OD MARKOVIĆA DO ŠETINCA I ZAKONA O PRETVORBI DRUŠTVENIH PODUZEĆA

Već nekoliko puta pojašnjavali smo kako je ekonomski sustav bez obzira na dva glavna nedostatka (neinstitucionalizirano uplitanje vlasti u privredu, bez čega se ne bi mogla osnivati nova poduzeća i specifične financije jer su bankovni krediti morali biti takvi da trajni izvori sredstava mogu u dovoljnom opsegu nastajati interno, iako su se zapravo stvarala eksterno – što se sve rješavalo negativnom kamatnom stopom) u usporedbi s centralno planskim sustavom dobro funkcionirao, ali je olakim prenošenjem troškova na budućnost, i to na više načina, prikrivao stvarno stanje. To nije bilo teško izvesti jer većina nije ni htjela vidjeti istinu. Vodeći ekonomisti, odnosno oni koji su se sami smatrali takvima – ekonomisti *establishmenta*, osnovni su problem pronalazili u tome što se ne vodi politika realno pozitivnih kamatnih stopa⁶ (dakako, u trenutku kada se otkrilo da postoji razlika između nominalne i realne kamatne stope) i za to su se zauzimali, ali s time da sve drugo ostane nepromijenjeno.

Usprkos takvom miljeu, osim zbog kamatnih stopa, u Sloveniji i drugdje su se povremeno iznosile općenitije rezerve da radnici ne mogu "upravljati", kao da je za nadzor (*control*), odnosno za obavljanje osnovne vlasničke ingerencije, potrebno znanje (radničko samoupravljanje nije ni bilo mišljeno kao *selfmanagement*, već kao *self-control*), a osim toga još je uvijek bilo mogućnosti za daljnje djelovanje gospodarstva, jer sve rezerve još nisu bile iscrpljene i troškovi su se i dalje mogli prenositi na budućnost (čak ni do današnjeg dana te rezerve očito još nisu potpuno iscrpljene jer i dalje djeluje u biti onaj isti plansko-tržišni sustav); dakle, svemu tome uprkos, koncem 1988. godine došlo je do preokreta. Prijelom je obilježio Zakon o poduzećima koji je u vladajućem uređenju izbušio nove nepopravljive rupe.⁷ Gledano unatrag, upravo su tada bili stvoreni idealni uvjeti za ukidanje društvenog vlasništva, odnosno za prijelaz na tržišnu privredu. Sve je tada još bilo moguće: povezivanje ukinuća

6

Zbog toga je konstatacija da kamatne stope za bankovne kredite poduzećima moraju biti realno negativne, ako želimo imati investicije i privredni rast, dočekana na nož, s izuzetkom nekoliko ekonomista (npr. M. Korošič i mlađi ekonomisti izvan Slovenije). Još 1984. godine u Sloveniji nije bilo spremnosti da se prizna perverznost ekonomskog uređenja. Riječ je o raspravi Financiranje gospodarstva i inflacija (*Bančni vestnik*, Ljubljana, 4, 1984, str. 243-351) i raspravama koje su uslijedile.

7

Riječ je o Zakonu o poduzećima (*Sl. list SFRJ*, br. 77/78) koji je doduše loše napisan, ali je, kako smo rekli, predstavljao prekretnicu.

društvenog vlasništva s ukidanjem banaka kakve su do tada postojale, uvođenje institucionalnih investitora (mirovinskih fondova i još ponekog) kao vlasnika kapitala, a time i poduzeća, očuvanje autonomije poduzeća i postupno prenošenje nadzora na "prave" vlasnike poduzeća koji to postaju kupnjom novoizdanih dionica ili na temelju zamjene potraživanja za trajna ulaganja. Bio je moguć relativno bezbolan izlaz iz plansko-tržišnog sustava.

Međutim, iza tog istinskog preokreta, kojim nisu bili oduševljeni ni *establishment* niti njegovi ekonomisti, što vrijedi bar za Sloveniju⁸, dolazi do reakcije – ako se učinjeno naime usporedi s onime što se moglo učiniti. Takvo stanje traje do današnjeg dana. Ako se ograničimo na područje koje je naša tema – odnosno izlazak iz plansko-tržišnog ekonomskog sustava – to nazadovanje, skretanje ili reakcija započinje s Markovićevim zakonom o "društvenom kapitalu", nastavlja se i dostiže vrhunac s njegovim drugim zakonom, da bi se stabiliziralo s Mencingerovim zakonom. Na otprilike istom nivou ostaje Sachsov zakon, a to vrijedi i za Šetinc-Pintar-Deželakov zakon. Svi ti naši, odnosno slovenski, posljednji zakoni samo su varijacije na otprilike istu krivu temu. To se može reći i za hrvatski zakon o "pretvorbi". Pogledajmo kako se razvijala reakcija.

* * *

U vezi s Markovićevim zakonom možemo govoriti o "neobičnom svijetu s kolektivnim kvazi-vlasništvom društvenog kapitala".⁹ Pokazalo se da ono što je Zakon o poduzećima pokrenuo neće biti iskorišteno na odgovarajući način. Već se ovdje može vidjeti ono što će kasnije postati značajkom svih zakona, pa i triju slovenskih, a to je da predlagači ne znaju, ili se pretvaraju da ne znaju, o čemu se tu zapravo radi, kada je riječ o socijalnom i ekonomskom aspektu spomenutog preokreta. Jedino tako sebi možemo objasniti činjenicu da ih socijalni i ekonomski aspekt ne zanimaju. Kako se ono najvažnije ignorira, nesmetano može doći do izražaja prizemna zamisao da vlasnikom poduzeća treba postati određena grupa ljudi koji su s njihovog stanovišta dakako oni "pravi".

Kao prvo, trebalo bi povući crtu između dotadašnjeg i novog uređenja, i to tako da se zaustavi daljnje uništavanje imovine poduzeća ili bar, gledano s pasivne strane imovinske bilance, trajni izvori sredstava poduzeća (ako npr. vjerovnicima

8

Žučno se kritizirala i ismijavala tvrdnja, koja je inače posve logična, da ne može biti racionalnog uređenja ako su fondovi poduzeća nedodirljivi – ako se ne smiju smanjiti. To, naime, znači da je gubitak zakonski ili čak ustavno zabranjen. Trajni izvori sredstava poduzeća moraju biti tzv. rezidualna potraživanja na imovinu poduzeća, odnosno na ono što poduzeće ima u aktivni svoje imovinske bilance. I to "rezidualno potraživanje" – u suprotnosti s potraživanjem što ga od poduzeća imaju vjerovnici – izazvalo je niz žučnih kritika i ismijavanja.

9

U raspravi pod naslovom Neobični svijet s kolektivnim kvazi-vlasništvom "društvenog kapitala" (*Bančni vestnik*, Ljubljana, 3, 1990, str. 67-73) pojašnjeno je o kakvom je svijetu riječ u Zakonu o prometu i raspolaganju društvenim kapitalom (*Sl. list SFRJ*, br. 83, 1989).

nije stalo do toga što se događa s njihovom imovinom uloženom u poduzeće) – i to tek tako, bez odgovarajućih i logičnih konzekvenci. Kako smo taj neobični svijet opisali odmah po donošenju zakona, sada se nećemo upuštati u detalje. Između ostalog, za taj se zakon točnom pokazala prognoza da nije opasan jer neće moći biti "proveden u život", bez obzira na sve banalne trikove što ih je sadržavao i čija je svrha bila pokretanje prodaje "društvenog kapitala". Iza toga je stajala budalasta misao da će se "društveni kapital" ukinuti prodajom i da je svaka cijena koja se postigne prava ili *fair* – jer bi je trebalo odrediti tržište. A tržište imamo čim postoji prodavalac i kupac, pa i onda ako kupac, na primjer, nema dovoljno novca, a moraju se, na primjer, prodati sva poduzeća. Sve vrijeme, pa tako i sada, ta je misao bila u optjecaju.

Na kraju od tog zakona nije bilo ništa jer je deviza da se "ne zna o čemu se zapravo radi" bila izražena tako da je došla u izričitu i neprikrivenu suprotnost s osnovnim zahtjevima pravednosti kojih je tada bilo nešto više nego danas. Zakon bi, naime, mogao "zaživjeti" da je svaka cijena bila proglašena tržišnom, pa time i pravom, a ljudi bi mislili da je tako u redu. Zbog odredbe u zakonu da se radnicima i eventualnim investitorima broj glasova daje u skladu s veličinom "društvenog kapitala" (njegove interese zastupali bi zaposleni u poduzeću) i kapitala, privatnik bi bio spreman kupiti poduzeće jedino pod uvjetom da postane većinski vlasnik. Kao naknadu za prisilu (jer je kontrolu npr. imao i bez vlasništva ili s malim udjelom u vlasništvu) da mora postati većinski vlasnik kupac bi zahtijevao kompenzaciju u niskoj cijeni jer bi morao kupiti mnogo više nego inače. Nadalje, nije dolazilo u obzir da netko postane vlasnikom preko ulaganja dodatnog kapitala u poduzeće, jer bi tada u njega morao uložiti dva puta više nego ako to poduzeće kupi. Tako se već od prvog zakona pa nadalje pokazao otvoreni interes države da putem poduzeća dođe do novca, jer se cijelo vrijeme zakonska prednost daje prodaji, odnosno nečemu što je u suprotnosti s ekonomskom svrsishodnošću.

Kod ovog zakona je ono što je kod kasnijih prikriveno – još neprikriveno, naime ideja da se društveno vlasništvo može ukinuti prodajom "društvenog kapitala", ali za cijenu koja iznosi nekoliko postotaka stvarne ili *fair* vrijednosti tog kapitala, tako da je otvorena sukobljenost s osnovnim zakonima pravednosti učinila taj zakon bezopasnim. To se ne može reći i za druge zakone. Predlagači su, naime, naučili da moraju prikrivati ono što misle.

* * *

Drukčije je bilo već s drugim Markovićevim zakonom, s kojim je trebalo započeti "interno dioničarstvo i kvazi-dionička udruženja u mješovitom vlasništvu".¹⁰ Iza tog zakona stajala je pretpostavka, koja doduše nije bila netočna, da će prvi

10

Riječ je o Zakonu o društvenom kapitalu (*Sl. list SFRJ*, br.46ž90) koji je izazvao polemiku Neobični svijet internog dioničarstva i kvazi-dioničarskih društava u mješovitom vlasništvu (*Bančni vestnik*, Ljubljana, 9, 1990, str. 255-262).

dioničari vjerojatno biti radnici zaposleni u poduzeću i vjerovnici, ali je sve ono čime se taj cilj htio postići bilo promašeno. Već s prvim zakonom udomaćilo se preferiranje stvaranja kapitala prodajom "društvenog kapitala", nasuprot njegovu stvaranju povećavanjem preko izdavanja novih dionica, a i ovaj zakon ostaje pri tome. No, i bez toga, još uvijek ostaje dovoljno kuriozitet.

Možemo početi s propustima kod prodaje "društvenog kapitala" ili kupnje novoizdanih dionica. S time je uvedena ideja o popustima ili raspodjeli koja je dovela do Šetinc-Pintar-Deželakovog zakona. Taj nam je zakon zanimljiv upravo zbog logike popusta. Ako obratimo pažnju na te popuste (radi se, kao što je poznato, o godinama staža, a osnova je godišnja plaća, s time da je gornja granica trogodišnja plaća i da su staljinistički pojmljeni neproizvodni radnici zaposleni izvan privrede – isključeni iz tih darova), vidimo koga zakonodavac želi potkupiti, da bi se počela stvarati dionička društva u mješovitom vlasništvu.

Zakon je s društvenog stanovišta, dakako, neprihvatljiv, ali su se izmijenili uvjeti, i to ne toliko u smislu osjećaja što je krivo, a što pravo, već više mogućnosti suprotstavljanja očiglednoj prevari. Samoupravljanje je već u velikoj mjeri bilo ukinuto, odnosno više nije bilo kontrole nad poslovođstvima u poduzećima¹¹, što je za većinu predstavljalo bit tržišne privrede i demokratskog društva. S ekonomskog stanovišta zakon nije ništa izmijenio nabolje. Kapital poduzeća nije se povećavao (kupnja "društvenog kapitala" je bila privlačnija, kako za investitore tako i za državu, od kupnje novoizdanih dionica, odnosno stvaranja kapitala njegovim povećavanjem). Nadzor u poduzećima došao je u ruke onima koji bi trebali biti nadzirani. Uništavanje proizvodne imovine i privrede nastavlja se ubrzanim ritmom.

Socijalna neprihvatljivost podjele zbog davanja popusta na temelju godina staža, veličine plaće i mjesta gdje je netko bio zaposlen još se više povećava jer se u obzir uzima knjigovodstvena vrijednost poduzeća. Ali prodaja internih dionica na kredit općenito predstavlja nešto posebno. Tako je već s tim zakonom bio stvoren okvir za ono što treba usaditi u svijest ljudi, naime da je pravednost nešto nespojivo s tržišnim gospodarstvom i demokratskim društvom, iako se ovdje radi o podjeli imovine koja pripada svima nama. Postaje dopušteno sve što si netko zamisli. Slijedeći pisci zakona već imaju lakši posao i zbog toga, kako ćemo vidjeti, može započeti oštra polemika oko prividnog problema, naime, hoće li se sve podržaviti, odnosno "autonomno privatizirati" ili razdijeliti. Privid se sastoji u tome što se u svim slučajevima radi o želji da se za vlasnike poduzeća postavi manja grupa ljudi. Ta grupa mora, dakako, biti ona prava, a pozadina sporova sastoji se u tome tko će u nju ući.

Tako je ovaj zakon u izvjesnom smislu bio odlučujući i sudbonosan. Kako je bio dovoljno privlačan za one koji u poduzećima stvarno odlučuju, on je potaknuo

11

Ne mislimo na radničku kontrolu, već na kontrolu onoga koji je neinstitucionalizirano, odnosno nelegalno, ali vjerojatno legitimno (postojala je i ta kombinacija, pored one obične eksploatirane da je nešto legalno, ali nelegitimno) obavljao osnovnu vlasničku ingerenciju. To je, dakako, bila vlast.

"preoblikovanje" poduzeća. "Preoblikovanje" stoga što su poduzeća stajala sve lošije, a sa socijalnog stajališta doveo je do toga da su krađe, prisvajanja i bogaćenja bez rizika postala samorazumljive pojave. Od tog zakona nadalje nalazimo se u koordinatnom sustavu čije su koordinate populistička dioba ili narodnoobrambeno podržavljenje (što se, kako će se kasnije vidjeti, svodilo na isto) i "poduzetnički" usmjerena varijanta, odnosno pravo na bogaćenje bez rizika, npr. u obliku "autonomne privatizacije". Prvo je moralno samo po sebi, a drugo je moralno jer bi to trebalo biti osobina tržišnog gospodarstva i demokratskog društva, odnosno Europe ili Srednje Europe. Kod ovog posljednjeg riječ je o manjem previdu. U tržišnim gospodarstvima i demokratskim društvima, da ostavimo po strani Srednju Europu, moralno je ako se netko obogati jer je bio spreman na rizik i slučajno imao sreće. O nekakvoj ekonomskoj svrhovitosti koju bi taj zakon pratio ne možemo govoriti i zato se o tome ne može ništa reći.

* * *

S drugim Markovićevim zakonom još nismo došli do kraja, iako je većina elemenata za to već postavljena. Do kraja dolazimo tek s Mencingerovim zakonom i na toj razini ostajemo do današnjih dana. U međuvremenu je Marković detroniziran.

U to je vrijeme, naravno, već bila zaboravljena veza između pasive imovinske bilance poduzeća i aktive imovinske bilance banke. "Društveni kapital" je ono (i to nesmanjeno) što se nalazi u pasivi imovinskih bilanci poduzeća i govori se samo o tome. Prema bankama se počinju ponašati nonšalantno, kao da su obaveze prema njima – koje su vjerojatno neosporne – obaveze prema nekakvim klasnim ili, u novijoj varijanti, nacionalnim neprijateljima, a ne našim poduzećima i ljudima. Nadalje, piscu zakona ne pada na pamet da povuče crtu između dotadašnjeg i novog gospodarskog uređenja, odnosno između "društvenog kapitala" i kapitala nastalog iz njega i novog ili dodatnog vlasničkog kapitala. Vjerojatno kao izraz liberalne nastrojenosti ostavljaju se dvije godine da se poduzeća restrukturiraju, što znači prepuštanje proizvodnog kapitala daljnjem uništavanju, bez pokretanja reakcija i, napokon, sankcija u poduzećima gdje se to događa.

Spomenuli smo već da se cijelo vrijeme radi o varijaciji na istu pogrešnu temu. Podržavljenje i raspodjela imovine građanima konačno vode istom cilju, a do toga vodi svojevrzni paradni konj Mencingerovog zakona, odnosno "autonomna privatizacija". Uza sva upozorenja i javnu kritiku tog zakona¹² nije se postiglo povlačenje granične crte – i "autonomna privatizacija" nije povučena. Ovdje ostavljamo po strani ignoriranje povezanosti između imovinske bilance poduzeća (njihovog poslovnog fonda) i aktivne imovinske bilance banaka (lošim

12

Kritiku tog zakona nalazimo u raspravi Autonomna privatizacija, zakonit grabež ili "ogrاديivanje" (*Gospodarski vestnik*, Ljubljana, br. 18, 19 i 20, 1991).

kreditima jer je "crne rupe", odnosno negativne tečajne razlike nastale zbog deviznih uloga stanovništva, trebala preuzeti Jugoslavija, ukoliko je ona zaista sukcesor, ili pak Slovenija). Zakon je prihvaćen i to bi za nas bilo sudbonosno da se nije pojavio J. Sachs. Njegova zasluga, ili zasluga onih koji su ga doveli, sastoji se u tome što je spriječio donošenje za nas sudbinskog zakona. No ovdje se nije radilo ni o kakvim stručnim razlozima. Mencingerov je zakon bio odbijen na isti način kako je on odbijao kritike vlastitog zakona.

Positivan aspekt Sachsa ipak je samo jedna strana medalje. S druge strane, ono što se konačno pojavilo kao prijedlog novog zakona u osnovi je bilo isto tako promašeno kao i Mencingerov zakon. Nivo neadekvatnosti ostao je uglavnom isti, samo je bio formalno drukčije izražen. Zakon je bio na formalno drukčiji način promašen.¹³

* * *

Sachsov zakon, da ukratko odredimo zakon kojemu su drugi dodavali uglavnom gluposti – za razliku od drugih zakona do tada – postavlja, ili gotovo postavlja, granicu između dotadašnjeg i novog uređenja i, barem u početku, traži vezu s bankama, ali to nažalost čini na pogrešan način. No njegove osnovne slabosti sastoje se u nečemu drugom. Prenošnje običnih dionica u veličini vrijednosti kapitala nastalog iz "društvenog kapitala" u fondove, koji su zapravo državne institucije (stvar se ne mijenja ni ako to nisu), nadzor nad poduzećima predaje se nazovi-vlasnicima koje bi u kratkom roku trebali zamijeniti pravi vlasnici, posredno, i to ako bi se dionice fondova podijelile građanima, i neposredno – ako bi se poduzeća prodala, ukoliko se ne bi već na početku došlo do pravih vlasnika prodajom poduzeća. S time u vezi proširio se opći strah od podržavljenja i polemika se planski ili spontano prebacila na drugu temu. Iza toga je stajala zapravo ideja o ukidanju društvenog vlasništva preko prodaje "društvenog kapitala", pa prema tome problem ovog zakona nije prividno podržavljenje, već nastojanje da se društveno vlasništvo ukine prodajom "društvenog kapitala". Zakon je iza sebe skrivao interes onih koji misle da će imovina prijeći u prave ruke ako najprije postane vlasništvo investicijskih fondova. Kao i kod raspodjele dionica među građane ili radnike, riječ je o obratu koji je neadekvatan i s ekonomskog i socijalnog stajališta. Isto vrijedi i za "autonomnu privatizaciju".

Tako smo preko Mencingera, zatim Sachsa i Šetinc-Pintar-Deželaka uvedeni u svijet lažnih dilema. U tom svijetu razumu, naravno, nema mjesta i on se mora povući. Prividno podržavljenje, "autonomna privatizacija" i raspodjela dionica građanima ili radnicima u biti znače isto, različito samo s aspekta koja će uža grupa ljudi postati vlasnicima većine poduzeća. S obzirom na zahtjev nacionalne

13

Tada je izgledalo da će biti lakše normalizirati, što znači učiniti ekonomski smislenim i socijalno prihvatljivim, Mencingerov nego Sachsov zakon, ali se ubrzo pokazalo da se to ne može izvesti. Zbog toga, dakako, oštra kritika Sachsovog zakona.

privrede i socijalni aspekt to je krajnje neprimjereno, kao što pokazuje skica br. 1. Pritom nimalo ne pomaže, kako se vidi iz skice, ako se sve to obavi relativno brzo i ako nadzor u poduzećima prijeđe u ruke vlasnika. Problem i jest u vlasnicima i poduzećima kakva će ostati.

* * *

Ako se na kraju ovog poglavlja osvrnemo na svih pet zakona (tu smo uključili i Šetinc-Pintar-Deželakov zakon, iako o njemu nema smisla trošiti riječi), odnosno šest zakona (ako dodamo i hrvatske), i to, sa četiri aspekta: zahtjeva nacionalne privrede, društvene prihvatljivosti, brzine preoblikovanja poduzeća i sa stanovišta poduzetništva, da bismo ocijenili da li je nadzor prešao u prave ruke; pokazuje se da među svim tim zakonima – s time da je prvi Markovićev nerelevantan – nema razlike. Svi se oni nalaze na istoj vertikali, a to znači da su u najvećoj mogućoj mjeri ekonomski neefikasni i socijalno neprihvatljivi, iako su vjerojatno brzi i postižu to da nadzor u poduzećima bar formalno dobiju vlasnici.

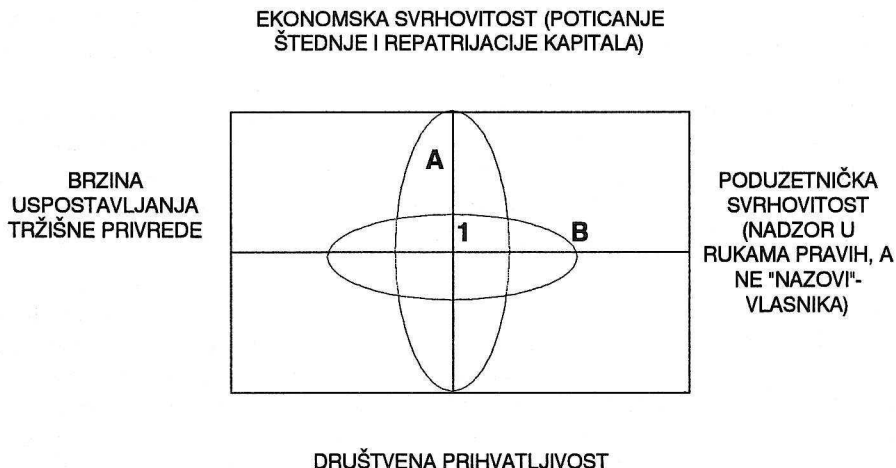
Idealnog rješenja, dakako, nema. Preokret se ne može izvesti tako da to bude brzo, na primjer preko noći, da bude efikasan sa stanovišta nacionalnog gospodarstva (da potiče štednju i repatrijaciju kapitala), nadalje da bude društveno prihvatljiv (kada većina misli da se to ne bi moglo učiniti bolje) i da kontrola u poduzećima dospije u ruke onih koji su u ta poduzeća trajno uložili svoju imovinu. Odnosno, do sjecišta pravaca na skici br. 1. ne može se doći, ali to još ne znači da nije moguće ništa bolje od onoga što je ponuđeno. Istinski je različit onaj zakon koji težište postavlja na ekonomsku svrsishodnost i socijalnu prihvatljivost, iako možda žrtvuje nešto od brzine i toga da kontrola u poduzećima odmah prijeđe u ruke onih koji postaju većinskim vlasnicima kapitala – i to prvenstveno ili samo s dodatno trajno uloženom imovinom u poduzeće i zamjenom potraživanja od poduzeća za trajne uloge u njemu. Takav bi se zakon na skici br. 1 pokazao kao vodoravna linija ili elipsa. Kako je takav alternativni prijedlog prelaska na tržišno gospodarstvo bio objašnjen već više puta, ovdje se na tome nećemo zadržavati. Reći ćemo samo koji su temeljni zahtjevi zakona koji je na slici br. 1 označen s B, da ne ponavljamo rasprave u kojima smo opisivali kako se to može učiniti.¹⁴

14

To se može provesti najprije ako polazimo od činjenice da se kapital, nastao iz "društvenog kapitala", ne može prodati privatnicima, osim u vrlo malom opsegu, što se ipak mora omogućiti, ali to je detalj. Suprotno od zdravorazumskog zaključka da se ta imovina mora ili podijeliti među građane ili podržavati, odgovarajući se okvir sastoji u nečemu trećem. O tom je okviru skoro sve već rečeno, npr. u raspravama Privatizacija, kakvu sebi možemo i moramo priuštiti (*Bančni vestnik*, Ljubljana, 11, 1990, str. 340-346) i Vlasništvo, kapital i financije na prelasku na tržišno gospodarstvo (*Bančni vestnik*, Ljubljana, 6, 1992, str. 173-178).

Slika 1

Četiri relevantna parametra (ekonomska i poduzetnička svrhovitost, društvena prihvatljivost i brzina) kod pretvorbe: polje A (Marković, Mencinger, Sachs Šetincov "model" ili slovenski zakon o preoblikovanju poduzeća i Zakon o pretvorbi društvenih poduzeća) i polje B (kako bi trebalo biti):

3. KAKO BI TREBALO UKINUTI DRUŠTVENO VLASNIŠTVO

Ukidanje društvenog vlasništva tako da se u najvećoj mogućoj mjeri doprinese povećanju kapitala poduzeća i uspostavljanju odgovarajuće financijske strukture u njima (odnosno da vodi k zamjeni potraživanja od poduzeća za trajne uloge u njih), i da je ujedno društveno prihvatljivo, te da dovoljno brzo dovede do uspostave odgovarajućeg nadzora nad *managementom* poduzeća, što znači da se na dijagramu skice br. 1 nalazimo blizu sjecišta pravaca ili na polju B; adekvatno marginalizira kako prodaju poduzeća, tako i razdiobu dionica građanima ili radnicima.

Prodaja mora biti moguća. U nekim slučajevima ona je nužno i jedino moguće rješenje za poduzeće, ali tada neka to bude privatizacija kakva je poznata u tržišnim gospodarstvima. Isto je tako moguća raspodjela dionica. Nakon što je toliko političkog i demagoškog kapitala uloženo u raspodjelu, ne možemo je izbjeći, no pritom treba imati na umu da je najprije riječ o ukidanju dvaju temeljnih (financijskih) problema poduzeća. Imajući ovo na umu, možemo, bez obzira na raspodjelu velikog dijela čiste imovine poduzeća, postići postavljene ciljeve. Još uvijek ostajemo unutar polja B.

Što se tiče kapitala nastalog iz društvenog kapitala (označimo ga sa E1), možemo ga predati u vlasništvo nekom institucionalnom investitoru (mirovinskom ili nekom drugom fondu) ili razdijeliti građanima ili radnicima. Prodaja je, dakako, samorazumljiva, ali na onaj način kako se to radi u tržišnim privredama. U oba slučaja (kod prodaje je to irelevantno) se u visini kapitala E1 izdaju i uručuju bilo prioritetne dionice, koje su npr. participativne i kumulativne, i, što je osnovno, bez prava glasanja ili obične dionice, ali sa znatno manje glasova nego što će ih imati dionice izdane pri povećavanju vlasničkog kapitala (E2). Glasova bi moglo biti i do deset puta manje.

Trgovanje dionicama izdanim u visini kapitala E1 zabranjeno je, osim ako slučajno nije dopušteno – na primjer tijekom prvih deset godina. Trgovanje se, na primjer, dopušta ako je interes države da poduzeće privatizira u pravom smislu te riječi i ako je to moguće. Privatizacija je, naime, prodaja privatnicima po *fair* cijeni ili vrijednosti. Nadalje, može se, na primjer, dopustiti trgovanje manjim količinama dionica, s time da ti izuzeci mogu biti samo toliki da bez obzira na trgovinu ne dolazi do sloma na sekundarnom tržištu kapitala. Istovremeno se, dakako, čiste i banke. Njihovi loši krediti, a s njima i kontrola nad problematičnim poduzećima dužnim za te kredite, koji su opet za banke loši krediti, preneseni su na Agenciju za sanaciju banaka. Preko te agencije se loša potraživanja od poduzeća diskontom pretvaraju u trajne uloge u tim poduzećima. To je posao nekadašnjih bankovnih vlasnika i drugih. Diskont je moguć u tom smislu da se za ta loša potraživanja plaća manje od njihove nominalne vrijednosti, ali da se "kupac" kod agencije zaduži za manje od nominalne vrijednosti tog lošeg potraživanja. Loše potraživanje pretvaraju u trajni ulog i dobivaju kontrolu u poduzeću.

To bi bio adekvatni milje za prelazak na tržišnu privredu koji ima karakteristike polja B. Usprkos raspodjeli dionica građanima ili radnicima neposredno ili posredno preko investicijskih fondova, to su čvrsti nosioci. Sekundarno tržište kapitala polako se razvija u skladu s povećavanjem primarnog tržišta kapitala. Uštedevine koje stalno nastaju i repatrirane uštedevine odlaze prvenstveno, ili samo, u nove dionice poduzeća ako štediše žele neposredno ili posredno preko nekog institucionalnog investitora uložiti svoju imovinu u dionice. Nove dionice su i privlačnije jer imaju primjerice i do deset puta više glasova. Preko agencije za sanaciju banaka nadzor u problematičnim poduzećima, ako ona nisu takva da se moraju likvidirati, prelazi u ruke onih koji preuzimaju ili uz diskont kupuju potraživanja prema poduzećima, te ih pretvaraju u trajne uloge u tim poduzećima. Pritom se izdaju dionice kapitala E2 koje nose, na primjer, deset puta više glasova od dionica kapitala E1.

Zakon koji bi smjestili u polje B na skici br. 1 morao bi, prema tome, podrediti ukidanje društvenog vlasništva, ili "društvenog kapitala", odnosno nastanak kapitala označenog s E1 (npr. na skici br. 2), promjeni financijske strukture poduzeća (pretvaranje potraživanja od poduzeća u trajne uloge u njih ili u vlasnički kapital poduzeća – prvenstveno preko agencije za sanaciju banaka kod koje su skupljeni svi loši bankovni krediti, a time i sva loša poduzeća) i povećanju kapitala poduzeća (vlasničkog, a kasnije vjerojatno i dužničkog).

Nastajanje kapitala označenog s E1, dakle, ima smisla samo ako nakon toga uslijedi stvaranje kapitala označenog sa E2. Stvaranje tog kapitala znači da se rješavaju drugi i treći (financijski) problem poduzeća. Poduzeća postaju kapitalski bolja i ako nadzor u njima dospije u ruke onih koji stoje iza kapitala E2, tada je u rukama pravih vlasnika i preko njih pravog *managementa*. To se možda najzornije može prikazati ako pred sobom imamo imovinsku bilancu poduzeća na skici br. 2. To je nešto što nije imao na umu nitko od onih koji su "stvaralački" sudjelovali u ukidanju društvenog vlasništva od Markovića do danas.

Slika 2

Tri financijska poduzeća (I, II i III) i dvije vrste vlasničkog kapitala poduzeća (E1 i E2) kako ih vidimo u pasivi imovinske bilance poduzeća.

AKTIVA	PASIVA	
ULAGANJA	"DK"	(I) "DK" → E1
		(II) DUGOVI → E2
		DUGOVI
DODATNA ULAGANJA		(III) E2 - S POVEĆANJEM KAPITALA PODUZEĆA

I na kraju, sa socijalnog stajališta je značajno da se pravila igre ne mijenjaju retrogradno. Nova pravila igre vrijede od prekretnice nadalje. Vlasnička struktura neće biti kao u počecima kapitalizma, već onakva kakva je u razvijenim tržišnim privredama danas. Imovina, a s njome društvena i politička moć, nije nikome darovana. Bez rizika, sposobnosti i sreće nitko ne može postati bogat. Time se naperi i pozornost svih, a najprije onih sposobnih, upućuju u pravom smjeru. Bogatstvo i preko njega moć neće biti u rukama "naših", ali ni "njihovih", već onih koji budu najuspješniji u igri prema novim pravilima.

4. ŠTO MOŽEMO OČEKIVATI?

Ostavljamo po strani nestabilnost i probleme u vezi tržišta (unutarnjeg, ma koliko se ono smanjivalo, i vanjskog), jer to nije neposredan predmet ove rasprave, iako ga je teško izdvojiti. Taj milje, naime, neposredno utječe na ono što nas zanima – a to je ukidanje društvenog vlasništva. Pojedine će države na području nekadašnje Jugoslavije u tom pogledu imati velike teškoće. Već se Slovenija i Hrvatska u tom pogledu razlikuju, a tako će biti i ubuduće¹⁵.

Ako imamo u vidu samo ukidanje društvenog vlasništva nad poduzećima – odnosno što će se tu dogoditi u ekonomskom i socijalnom smislu – očekivanja ne mogu biti optimistička. Kod toga smatramo da usporedba s drugim zemljama, koje su na istom putu, nije *fair*. Za Jugoslaviju je na primjer bio karakterističan *mere bikini size of Communism*¹⁶, zbog čega bi prijelaz na tržišni sustav trebao biti najmanje bolan, no u ovom tekstu ne tražimo krivca zašto to neće biti tako. Kako se, kao što smo već vidjeli, ekonomski i društveni aspekti pri ukidanju društvenog vlasništva nisu uzimali u obzir, oni će jednom u budućnosti morati isplivati na površinu. Što kasnije se to dogodi, a uzmimo da je politika u tom smislu uspješna ili "uspješna", u to težem obliku će izbiti na prvo mjesto. Zbog toga je posebno značajno što će se u to vrijeme zbivati s poduzećima ili s ekonomijom – na primjer – u sjenci drugih zbivanja. Ako se tada budu osnivala poduzeća, doduše ne više u društvenom vlasništvu, ali zbog naglaska na vlasničkom kapitalu označenom s E1, dok se budu mijenjala (i zbog ignoriranja vlasničkog kapitala označenog s E2), ona neće biti kapitalski jača ili bolja. Ako u isto vrijeme vlasnici tih poduzeća budu takvi da ih moramo označiti kao *punters*, a ne *proprietors*¹⁷, ona će biti loša i zbog lošeg *managementa*. Ako tako u sjenci drugih zbivanja (npr. nacionalnih i ideoloških pobjeda) budu nastajala takva poduzeća – a ovo slijedi iz odabranog načina ukidanja društvenog vlasništva – susret s ekonomijom i socijalom neće moći završiti socijalnim paktom između radnika, vlasti i *nouveux reiches*, iako kod vlasti možda i dođe do otrežnjenja. Do socijalnog pakta doći će tek ako i nakon što se uspostavi stanje sveopćeg priznavanja i spoznaje poraženosti.

15

Možda je poučno vidjeti kod R. Dornbuscha na iskustvu raspada Austro-Ugarske, da nema mnogo novosti. Iz toga, jasno, nitko ne želi ništa naučiti. (*Monetary Problems of the Post Communism: Lessons from the end of the Austro-Hungarian Empire*, *Weltwirtschaftliches Archiv*, Kiel, 3, 1992, str. 391-424).

16

Tako misli npr. američki tjednik *Time* (4.1.1993).

17

Ako upotrijebimo izraz *punters* (to su oni koji se klade na konjskim trkama ili preneseno oni za koje je dionica samo kupon kladionice) za špekulante kojima je stalo samo do brze i velike dobiti – jasno bez ikakvih predasuda. (*Punters and Proprietors*, *The Economist*, London, 5. svibnja 1990).

ABOLITION OF SOCIAL OWNERSHIP (in General and in Particular in Slovenia)

Ivan Ribnikar

Faculty of Economics, Ljubljana

Each country must find its own method of transition. But transition from a market-planned economic system with social ownership of business enterprises is for many reasons a special case. Characteristics of the system must be taken into account and abolition of social ownership should be connected with the cleaning up of banks, so that during transition there should be less "social capital" and less public debt. But all methods of transition, from Marković via Mencinger and Sachs in Slovenia to the finally passed laws in Slovenia and Croatia neglected all that. So all the "models" were basically the same and the least appropriate from the macroeconomic, microeconomic and social point of view. Social ownership will be finally abolished, but because of primarily emphasizing free distribution of shares on the one hand, business enterprises will not come out with better capital structure or with more capital. Besides, as owners will be more like punters than proprietors, business enterprises will not be in the hands of good managers. Without some important changes in the laws one can expect socially and politically unstable societies with badly performing economies.

AUFHEBUNG DES GESELLSCHAFTSEIGENTUMS (im Allgemeinen und besonders in Slowenien)

Ivan Ribnikar

Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät, Ljubljana

Jedes Land muss seine eigene Umstrukturierungsmethode finden. Die Umstrukturierung der Planwirtschaft mit Unternehmen im Gesellschaftseigentum ist aber wegen mehrerer Gründe ein Sonderfall. Die Eigenschaften des Systems müssen in Betracht gezogen werden, und die Aufhebung des Gesellschaftseigentums soll mit der "Banksäuberung" verbunden werden, damit im Laufe der Umstrukturierungsprozesse das "Gesellschaftskapital" und die öffentliche Schuld vermindert werden. Alle Umstrukturierungsmethoden in Slowenien, von Marković über Mencinger und Sachs bis zu den berabschiedeten Gesetzen in Slowenien und Kroatien haben das nicht berücksichtigt. So dass alle Modelle im Grunde genommen gleich und vom makroökonomischen, mikroökonomischen und gesellschaftlichen Standpunkt am wenigsten geeignet waren. Das Gesellschaftseigentum wird am Ende aufgehoben werden, aber wegen besonderer Hervorhebung der Aktiendistribution einerseits und Zwangsverkaufs der Unternehmen nach diesem Prozess weder bessere Kapitalstruktur noch grössere Kapitalmenge haben. Ausserdem werden sie, mit Hinsicht darauf, dass sich die Unternehmeneigentümer mehr als Spekulanten als Eigentümer benehmen werden, nicht in Händen guter Leiter sein. Ohne wesentliche Gesetzänderungen können sozial und politisch instabile Gesellschaften mit unwirksamen Wirtschaften erwartet werden.